

4. Луцик Г. О. Готовність майбутніх психологів до роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки як теоретична проблема / Г. О. Луцик // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіст. ун-ту. – 2017. – № 17. – С. 280–284.

5. Луцик Г. О. Структура готовності майбутніх психологів до роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки / Г. О. Луцик // Професійна освіта: проблеми і перспективи. – Київ : ПІТО НАПН України. – 2018. – Вип. 14. – С. 30–36.

6. Матвієнко О. В. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема / О. В. Матвієнко, О. М. Затворнюк // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 1. – Т. 1. – С. 215–220.

7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – Вид. 3-тє, доповн. – Київ : ВАТ «КНДК», 2001. – 608 с.

8. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики / В. Панок // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. – Київ : Ніка-Центр, 2002. – С. 18–28.

9. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий ; МОН ІНУ. – Київ : Видав. дім «Слово», 2004. – 616 с.

10. Рекешева Ф. М. Условия развития психологической готовности к профессиональной деятельности студентов-психологов : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.03 / Фариды Марсильевны Рекешевой ; Астраханский государственный университет – Астрахань, 2007. – 20 с.

11. Темченко В. І. Формування професійної правосвідомості співробітників міліції (проблеми теорії і практики) / В. І. Темченко. – Київ : НАВСУ, «ДС Авангард», 2001. – 188 с.

12. Токарева Н. Проблема моделювання особистості практичного психолога в системі фахової підготовки / Н. Токарева // Рідна школа. – 2010. – № 7–8. – С. 24–28.

13. Чаплак Я. В. Формування готовності майбутніх практичних психологів до консультативної роботи зі старшокласниками : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психолог. наук : 19.00.07 / Ян Васильович Чаплак ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – Київ, 2006. – 24 с.

14. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності в процесі вузівської підготовки психолога-практика / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – Київ : Ін-т психології АПН України. – 1999. – С. 271–279.

15. Черкасова С. А. Формирование психолого-педагогической готовности будущих педагогов-психологов к работе в системе инклюзивного образования : авт. дис. на соискание уч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 / Светлана Александровна Черкасова ; [Моск. психол.-соц. ин-т]. – Москва, 2012. – 22 с.

16. Ярая Т. А. Особистісна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 / Тетяна Анатоліївна Ярая ; Республік. вищ. навч. заклад «Кримський гуманітарний університет». – Київ, 2014. – 23 с.

17. Яценко И. Г. Педагогические условия формирования готовности психологов к работе с семьями и детьми «группы риска»: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / Ирина Геннадьевна Яценко ; ФГОУ ВПО «Российский государственный университет имени Иммануила Канта». – Калининград, 2010. – 21 с.

Дата надходження до редакції: 01.11.2018 р.

УДК 37.013.42 9075.81)

Любов НЕЧИПОРУК,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки,

освітнього менеджменту та соціальної роботи

Рівненського державного гуманітарного університету

ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано підходи до тлумачення поняття «важковиховуваність». З'ясовано причини появи важковиховуваних дітей. Особливу увагу звернено на характеристику технології соціально-педагогічної роботи з означеною категорією школярів.

Ключові слова: важковиховуваність, важковиховувані діти, технології соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми.

В статті проаналізовані підходи к определению понятия «трудновоспитуемость». Выяснено причины появления трудновоспитуемых детей. Особое внимание обращено на характеристику технологий социально-педагогической работы с обозначенной категорией учеников.

Ключевые слова: трудновоспитуемость, трудновоспитуемые дети, технологии социально-педагогической работы с трудновоспитуемыми детьми.

The article deals with the analyses of the approaches to the interpretation of the concept of «difficulty» and the reasons for the appearance of hard-core children. Particular attention is paid to the characteristics of the technology of social and pedagogical work with this category of schoolchildren.

Key words: *difficulty, difficult children, technologies of social and pedagogical work with hard-core children.*

Постановка проблеми. Докорінні зміни, що відбуваються сьогодні в соціально-політичному житті України та економічній сфері, впливають на формування молодого покоління та його соціалізацію. Результатом політичної та соціально-економічної нестабільності в суспільстві, посилення впливу псевдокультури, змін у змісті ціннісних орієнтацій молоді, несприятливих сімейно-побутових відносин, відсутності контролю за поведінкою є соціальна дезадаптованість дітей, одним із проявів якої є важковихованість.

Під важковихованістю розуміють педагогічну занедбаність такого рівня, при якому подальший соціальний розвиток неповнолітнього відбувається таким чином, що створюються внутрішні передумови для деформованого сприйняття ним соціальних норм, виникає потреба зберегти негативне у своєму духовному світі всупереч соціально-педагогічним впливам [3]. Важковихованість – це не просто несприйнятливості до позитивного соціального досвіду чи нездатність його засвоювати, а стійке небажання засвоювати соціально-педагогічні впливи та адекватно на них реагувати.

Безумовно, труднощі в оволодінні соціальним досвідом спостерігаються в неповнолітнього вже в ранньому дитинстві (в сім'ї, дошкільному закладі), однак особливо гостро вони відчутні в підлітковому та юнацькому віці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Вивченню відхиленн у поведінці підлітків присвячено роботи значної кількості вчених. Так, психологічні особливості підліткового віку розглядають М. Алемаскін, Л. Зюбіна, Н. Верцинська; важковихованість як передумову виникнення відхилень – А. Капська, Л. Мардахаєв, В. Сорочинська; особливості соціалізації неповнолітніх – О. Карпенко, І. Ковчина, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, Р. Овчарова, Д. Пашенко, О. Холостова; технології соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі – І. Зверева, І. Козубовська, Н. Максимова, В. Оржеховська, Н. Пихтіна, О. Тарновська, Г. Товканець ін.; теоретичні засади та окремі технології роботи соціального педагога освітнього закладу з важковихованими учнями – Л. Завацька, В. Оржеховська, Ю. Поліщук, С. Харченко, О. Холостова та ін. [2; 3; 5; 6].

Незважаючи на значні наукові напрацювання у вивченні окремих аспектів феномену важковихованості, означена проблема й надалі залишається актуальною, зокрема з'являються нові чинники формування важковихованості, що потребують удосконалення напрацьованих та розробки нових технологій, форм і методів роботи з важковиховуваними дітьми.

Метою статті є аналіз причин появи та особливостей соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в науково-педагогічній літературі немає однозначного визначення поняття «важковихованість». Незважаючи на значну кількість наукових досліджень загальних

аспектів проблеми важковиховуваних дітей, серед учених і практиків відсутня єдина думка щодо правомірності вживання термінів «важковихованість» і «важковиховуваний». Нерідко таких дітей називають афективними, акцентутованими, недисциплінованими, педагогічно занедбаними [4]. Крім того, поряд із поняттям «важковиховуваний» у літературі трапляється також термін «важкий підліток», «соціально-педагогічно занедбаний підліток», «діти з відхиленням у моральному розвитку». До важковиховуваних відносять також дітей із девіантною поведінкою, акцентуаціями характеру, із проблемами соціальної адаптації, дітей групи ризику тощо. Розмаїтість понять пояснюється різноманітністю підходів до вивчення проблеми відхилень у поведінці школярів.

Термін «важковихованість» уперше з'явився у 30-х роках ХХ століття й означає лише «несприйнятливості та опір» вихованця педагогічній дії. У загальному розумінні до важковиховуваних відносили фізично здорових дітей, у поведінці яких спостерігалися неорганізованість, недисциплінованість, схильність до правопорушень. Сьогодні під важковихованістю більшість дослідників розуміють педагогічну занедбаність такого рівня, при якому подальший соціальний розвиток неповнолітнього відбувається таким чином, що створюються внутрішні передумови для деформованого сприйняття ним соціальних норм, виникає потреба зберегти негативне у своєму духовному світі всупереч соціально-педагогічним впливам [3].

В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери важковихованість тлумачиться як стан підлітка, породжений неприйняттям запропонованих установок; вияв негативних якостей у поведінці людини; поведінка, що виходить за межі соціальної норми внаслідок неправильного вибору шляхів самоствердження [1, с. 7].

А. Капська трактує важковихованість не просто як несприйнятливості до позитивного соціального досвіду чи нездатність його засвоювати, а й як стійке небажання засвоювати соціально-педагогічні впливи й адекватно на них реагувати [3].

У соціально-педагогічних дослідженнях проаналізовано причини виникнення важковихованості підлітків. Вони досить різноманітні й зазвичай зводяться до виокремлення таких груп чинників:

- соціально-економічних – зниження життєвого рівня населення, безробіття, доступності неповнолітніх до алкоголю та тютюну, реклами алкогольних напоїв і психоактивних речовин;

- соціально-педагогічних – авторитаризму батьків, помилок у сімейному вихованні, конфліктів з однолітками, вчителями, батьками, низького статусу учня в класному колективі, недостатньої організації позашкільної роботи;

- соціально-культурних – девальвації моральних цінностей у суспільстві, негативного впливу засобів масової інформації, зниження морального рівня населення;

- психологічних – прагнення до незалежності та нових відчуттів, нездатності прогнозувати наслідки різноманітних дій, низького рівня інтелектуального розвитку, соціальної незрілості, бажання видаватися дорослим;

- біологічних – порушення роботи гормональної системи організму, спадковості, негативного впливу навколишнього середовища [2; 3; 5].

Відхилення в поведінці дітей супроводжується деформацією соціальних зв'язків і відчуженням

від сім'ї та школи, тому метою соціально-педагогічної підтримки таких дітей є подолання цього відчуження, введення підлітка в систему суспільно значущих відносин, завдяки чому він зможе успішно засвоювати позитивний соціальний досвід. При цьому технологія соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми, на думку О. Холостової, має ґрунтуватися на таких положеннях:

- особистісно орієнтований індивідуальний підхід з оцінкою сімейних проблем дитини, навчання, спілкування, сфери інтересів, потреб;

- розробка диференційованих програм соціально-педагогічної допомоги й підтримки, корекційних і реабілітаційних програм, що відповідають індивідуально-психологічним і віковим особливостям дітей;

- організація роботи з ними в аспекті корекційної й реабілітаційної соціально-педагогічної роботи.

Дослідниця зазначає, що при розробці технологій соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми необхідно насамперед брати до уваги те, що найбільш характерними проявами соціальної дезадаптації цієї категорії дітей є їх агресивна поведінка, конфлікти з учителями і батьками, вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин, вчинення правопорушень, бродяжництво тощо [6]. На думку Ю. Поліщука, починаючи розробляти технології соціально-педагогічної роботи, соціальний педагог повинен обрати головним об'єктом уваги не правопорушення і навіть не дезадаптацію, а причини їх виникнення. Основним змістом роботи соціального педагога з важковиховуваними дітьми є створення атмосфери реального співробітництва і партнерства у взаєминах із неповнолітніми [5].

Робота соціального педагога з важковиховуваними дітьми базується на загальній соціально-педагогічній технології, яка полягає в чіткій алгоритмізації діяльності, визначенні та послідовному виконанні намічених етапів (операцій, кроків), спрямованих на досягнення певної мети. Ю. Поліщук технології соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми поділяє на дві групи: організаційні та конкретні соціально-педагогічні. Організаційні технології спрямовані на виявлення дітей групи ризику, діагностику їх проблем, розробку програм індивідуально-групової роботи, забезпечення умов для їх реалізації. Як наслідок – учений виокремлює такі етапи реалізації організаційних технологій:

I. Формування банку даних дітей та підлітків групи ризику.

II. Діагностика проблем особистісного і соціального розвитку дітей: вивчення індивідуальних особливостей дитини; з'ясування її інтересів і потреб, труднощів і проблем, відхилень у поведінці; визначення їх причин та джерел виникнення; дослідження умов та особливостей взаємин у мікросередовищі життєдіяльності дитини [5].

A. Капська наголошує, що важливе місце в розгляді проблеми важковиховуваності посідає саме діагностика особистості підлітка, що дозволяє не лише встановити причини його поведінки та глибше пізнати сутність його проблем, а й намітити адекватні шляхи роботи з ним. Мінімум необхідна діагностика важковиховуваності підлітка повинна містити, на її думку, дані за такими параметрами:

1. Критерії опірності підлітка педагогічним впливам:

- контактність із класним колективом;
- стосунки з педагогами (доброзичливі / нейтральні / відчужені / ворожі);
- реакція на педагогічні вимоги (доброзичлива / вибіркова / нейтральна / ворожа);
- піддатливість педагогічним впливам (звичайна / суперечлива / опір).

На початковому рівні важковиховуваності виявляється безконтрольність дій, на середньому – вихід із поля педагогічного контролю; обтяжена важковиховуваність характеризується бездоглядністю.

2. Ознаки, що визначають рівень соціально-цінного життєвого досвіду підлітка:

- досвід спілкування з людьми (широкий / обмежений / вузький);
- характер спілкування (контакти різносторонні / на обмеженій особистій сфері / стійкий прояв негативних дій);

- досвід участі в різних видах діяльності (всесторонній / спеціалізований / обмежений / слабкий);

- досвід подолання труднощів (зібраність і цілеспрямованість при зіткненні з труднощами / вимогливість до себе при невдачах / безпорадність / відчай / паніка).

3. Загальний розвиток особистості. Для важких підлітків характерні протиріччя між низьким рівнем розумового розвитку і багатим, хоча й негативним, життєвим досвідом. У зв'язку з цим виникає неправильне осмислення дійсності. За умов обтяженої важковиховуваності переважають мотиви звинувачення всіх і в усьому. Про рівень моральної вихованості свідчить ставлення до себе і до діяльності.

4. Ставлення до своїх недоліків (оцінка самокритичності та самовимовливості підлітків).

Рівень самоуправління поведінкою вивчається завдяки використанню тестів і різноманітних завдань. При вивченні особистості важковиховуваного важливо встановити його типологію. Традиційно визначають чотири типи важковиховуваності з характерними для них причинами виникнення та діагностичними ознаками:

1. Педагогічна занедбаність, що виникає як наслідок виховання за типом гіпопротекції. Батьки вкрай мало цікавляться справами, успіхами, переживаннями підлітка. Такі діти недоглянуті, неохайні, їх соціальна дезадаптація починається з неуспішності в навчанні, а як результат – негативні емоції, порушення відносин з учителями, перенесення негативного досвіду спілкування в сім'ї на однолітків. Вони усвідомлюють свої проблеми і готові до змін. При діагностиці достатньо використати бесіду за картою-схемою, отримана інформація буде правдивою.

2. Відхилення у психічній діяльності або опірність педагогічним впливам, що зумовлені граничними порушеннями в емоційній та вольовій сферах, акцентуаціями характеру, що при збереженні інтелекту викликає труднощі в навчанні, спілкуванні. Реакція емансипації, угруповання тощо можуть набувати патологічного характеру. Діагностику таких неповнолітніх слід проводити обережно, щоб не ускладнити ситуацію. Корисно спостерігати за його емоційно-духовними проявами під час бесіди, а також його зовнішнім виглядом, оскільки словесна інформація часто викривлена характеристиками оточуючих.

3. Ситуативна важковиховуваність зумовлена невмілими виховними діями. У таких дітей яскраво проявляються всі ознаки підліткового віку (конфліктність, замкнутість, грубість),

але викликані вони зазвичай необережними вчинками дорослих. Контакт із дитиною встановлюється швидко за умови активного слухання, уникнення оціночних суджень; дитина сама дає інформацію про себе.

4. Власне важковихованість виникає в результаті виховання за гіперпротекцією, потурання, альтернуючого виховання. Соціальному педагогу слід нейтралізувати чи обминути заперечення.

5. Альтернуюче виховання – нестійке емоційне ставлення з боку батьків, особливо матері. Похвала або докір залежать від настрою батьків. Результати діагностичних досліджень заносяться до індивідуальної картки соціально-педагогічного супроводу та використовуються під час написання соціально-педагогічної характеристики.

III. Розробка програм роботи з дитиною або групою дітей. За результатами діагностики соціальний педагог визначає сутність проблеми, підбирає адекватні психолого-педагогічні, соціальні засоби для їх ефективного вирішення як індивідуально, так і в групах. Усі програми, що розробляються, повинні відповідати таким вимогам: доцільність методів, форм і засобів діяльності, зокрема залучення різноманітних служб, прогнозованості, можливості визначення очікуваних результатів.

IV. Забезпечення умов реалізації програм. На цьому етапі залежно від мети і завдань програми відбувається розподіл обов'язків з її реалізації. Соціальний педагог скоординує дії всіх залучених осіб, відслідковує результати, інформує про виконання програми.

V. Консультування осіб, зацікавлених у вирішенні проблем дітей групи ризику.

VI. Міжвідомчі зв'язки соціального педагога. Соціальний педагог виконує роль організатора та ініціатора налагодження зв'язків з організаціями та службами, покликаними надавати допомогу й підтримку неповнолітнім у рамках державної системи профілактики правопорушень неповнолітніх [3].

Висновки. Отже, соціально-педагогічна робота з важковиховуваними дітьми полягає у формуванні необхідних загальних і специфічних умінь та навичок,

які є основою моральної стійкості особистості, культури потреб, бажань, захоплення, механізмів подолання негативних впливів оточуючого середовища, почуття відповідальності за свою поведінку, розширення життєвої перспективи, підвищення самооцінки, пошук шляхів більш гармонійних стосунків із родиною, створення умов для самореалізації і самоактуалізації особистості шляхом залучення до позитивної альтернативної діяльності, формування нових цінностей і переконань.

Перспективами подальших наших розвідок є практичні напрацювання щодо профілактики та корекції важковихованості в сучасній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Інститут проблем виховання НАПН України [та ін.]. – Київ = Сімферополь : Універсум, 2012. – 535 с.

2. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія / І. Д. Зверева. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 393 с.

3. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. / А. Й. Капська. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 328 с.

4. Кизименко Л. Д. Словник-довідник соціального педагога (для студентів та соціальних працівників): міні-глосарій / Л. Д. Кизименко, Л. М. Бедна. – Львів : ДЦ МОУ, 2000 – 86 с.

5. Поліщук Ю. Особливості розробки соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми і підлітками та їхнє застосування / Ю. Поліщук // Гуманітарний вісник ДВНЗ. – 2009. – С. 168–170.

6. Холостова Е. И. Социальная работа : учебник для бакалавров / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2015. – 612 с.

Дата надходження до редакції: 06.11.2018 р.